

ОӘЖ 721.012

АШЫҚ КЕҢІСТІКТЕРДІ ҚҰРУДАҒЫ СӘУЛЕТТІК-ДИЗАЙНЕРЛІК ӘДІСТЕР

Садубаева Ақнұр Бауыржанқызы

sadubayevaa@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Сәулет және құрылыс факультетінің «Дизайн және инженерлік графика» кафедрасының 2 курс магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – М.А. Дербисова, п.ғ.к., доцент м.а.

Қоршаған орта нысандарын немесе жүйесін қалыптастырудың құралы - қалалық кеңістікті қалыптастыруға тиіс көлемді жоспарлау және дизайн нысандары мен элементтерінің құрамы құрылымында ойластырылған нақты жоспарларды материалдандыру. Жұмысқа ыңғайлы болу үшін олардың әр түрлілігін бірнеше топқа бөлуге болады.

Қаланың интерьерін қалыптастырудың негізгі құралы әртүрлі сәулеттік көлемдер мен массалар – ғимараттар мен құрылыстар саналады. Олар интерьердің кеңістігін физикалық түрде оқшаулап, үзіліспен айналып өтетін өздерінің бейнелерінің тіркесімі оның негізгі эмоционалды-көркем әсерін береді.

Түрлі жазық құрылымдар маңызды рөл атқарады: функционалдық аймақтар, жолдар, кірме жолдар және басқа жоспарлау элементтері. Қалалық кеңістікті жобалау кезінде олардың жоспарланған өлшемдері, конфигурациясы көрсетіледі. Ақырында бұл жазық объектілер болып табылады – бұл қалалық интерьердің ерекшелігі – қаланы жоспарлау функцияларын жүзеге асырады және оның сәулет құрылыстарына негіз қалайды.

Басқа сәулеттік-жоспарлау құралдары да кейде кеңістіктік комбинацияларды жасауға қатысады, бірақ көбінесе ғимараттар мен жоспарлау көлемдерімен бекітілген идеяларды қолдайды және нақтылайды. Бұл жағдайда да, олардың рөлі шамамен бірдей, бірақ әр қолдану тобы әр топқа тән [1].

Дәстүрлі және өте тиімді құралы ретінде сәулеттік массаның бөлшектерін атауға болады: бөлудің әр түрлі түрлері, пластикалық деформациялар, саңылаулардың орналасуы, түрлі текстуралар, материалдар, түс коэффициенттері және т.б. Пішінді қалыптастырудың бұл элементтері кейде сәндік, «қабаттық» сипатқа ие, кейде бұл құрылыстың конструктивті немесе функционалдық ерекшеліктерінен туындайды, бірақ сайып келгенде, олар кеңістікті ұйымдастыру идеяларын ашатын ауқымды және ырғақты құрылыстарды алып жүрушілер болып табылады.

Монументалды және сәндік өнер туындылары қалалық кеңістіктің (түрлі ескерткіштердің, сәндік көлемдердің және т.б.) қалыптасу бастамасы болуы мүмкін, қасбеттің немесе планшеттің қақпағының фрагменті (панельдер, рельефтер, сәндік

композициялар және т.б.) ретінде «жұмыс» болуы мүмкін. Көркем өнер туындыларына жақын басқа топ - ақпараттық құрылғылар мен қондырғылар. Олардың түрлері фасад жазықтықтарын белсенді түрде безендіреді (жарнамалар, көрме, эмблемалар), тәуелсіз көлемдік объектілерді жасайды (көрсеткіштер, стационарлық ақпараттық құрылғылар), беттік жабындарды бөледі (бөлетін белдеулер, жаяу жүргіншілер өтпелері). Түрлі рөлдер қалалық жабдықтардың үлкен тобына тән. Эскалаторлар, жылжымалы тротуар тақталар планшеттің сәулетін құрайды. Орындықтар, шамдар, дүңгіршектер қалалық кеңістікті толтырады, ал олардың жеке сорттары, балюстрада және парапетпен бірге, символдық қоршаулардың бөлігі болып табылады.

Ашық кеңістіктерге тән ерекше кластерлерде әсіресе қуатты әсер жасайтын адамдар мен көлік құралдарын толтырудың ерекше түрі болып табылады. Қалалық интерьердің кейбір түрлері үшін - жиналыс алаңдары, шатқалданған жолдар – көпшіліктің түрі немесе машиналардың ағыны маңызды визуалды эффектілердің бірі болып табылады. Қалалық кеңістіктің сыртқы көрінісін жобалаудағы маңызды рөлі оның жарықтандыру жолдары мен маусымдық өзгерістері - қар жамылғысының, жапырақтардың өзгеруін және т.б. - сонымен қатар, қалалық интерьер ерекшеліктерімен байланысты және ғимараттардың интерьерлерінің нысандарына әсер етпейді. Бұл құралдардың үш тобы тиісті сәулеттік-жоспарлау немесе дизайн ретінде жіктеліне алмайды, бірақ оларды қаланың сыртқы көрінісі бойынша жұмыс істей отырып, назарға алған жөн [2].

Әртүрлі топтар мәнерлілік күшінде ерекшеленеді, оларды қолданудың артықшылықтарын белгілейді. А.В. Иконников, дәстүрлі түрде, «жаппай кеңістіктің қатынасы, тұрақты тепе-теңдікке әкелетін сәулеттік тілдің негізгі құралы - ұйымдасқан, бөлінген кеңістіктің бөліктерінің өзара байланысын, мөлшердің корреляциясы мен кеңістіктік бөліністер мен материалдық элементтердің ырғағын құрайды – деп пайымдайды. Оларды пластикалық және текстуралы беттермен, олардың түсі мен жарықтандыруды ұйымдастырумен толықтырады. Басқа өнердің ресурстары сәулеттің өз мүмкіндіктерін қолдайды».

Басқаша айтқанда, қоршаған орта шешімінің тақырыбын сұрастыру - іс жүзінде сәулеттік және дизайнерлік құралдардың жиынтығын оны іске асыру үшін шектеу, өзіміз үшін олардың арасындағы ең маңыздысын анықтау және осылайша шығармашылық күштің басым шоғырлануын жасау. Анықталған құрылғы жиынтығы болашақ жұмыс туралы бейнелі ойлардың материалдық шеңберін қалыптастырады. Оның анықтамасы — шынайы жұмыста әрдайым айқын емес, кеңістік және көркем құрылым элементтері туралы дерексіз түсініктерді физикалық, өмірлік мазмұнмен толықтыратын жобалау кезеңі.

Бірақ жетекші құралдарды іріктеу мәселесі оңай жолмен шешіле қоймайды. Мысалы, қазіргі қаланың ірі көлік алаңдарында едәуір мөлшерде (5-10 және тіпті 15 га) ғимараттар арасында кең ауқымды алшақтығы бар салыстырмалы түрде жоғары емес құрылыстар бар, бұл қасбеттердің пластикалық ұйымдасуының көркемдік рөлін барынша азайтуға алып келеді. Бұл жерде тек нақты қоршаулардың бейнесі ғана «жұмыс істейді», ал алаңның эстетикалық құрылысының басым болуы кеңістіктің басқа да ерекшеліктері — оның пішіні, бөлшектенуі, планшеттің дизайн элементтерімен қанықтығы орын алады. Сонымен қатар, мұндай алаңды оның көп қабатты құрылысымен жоспарлау көрерменнің ашық кеңістіктің кез келген аймағында, жол өтпелері мен басқа да инженерлік құрылыстар арасында пайда болуын болжайды. Ал бұл дегеніміз, ол көбінесе қондырманы емес, алдыңғы жоспардың элементтерін (көрермен үшін) — инженерлік құрылғыларды, ақпараттық қондырғыларды және алаң кеңістігін толтыратын басқа да сәулеттік және дизайнерлік нысандарды көретінін білдіреді [3].

Осылайша, ірі мамандандырылған кеңістіктерде көркем құралдардың үйреншікті иерархиясы біріншілік дәстүрлі қосымша деп саналған элементтерге тиесілі ерекше үйлесімділікке орын береді.

Осы қалалық көркемдік-сәулет формалардың басым интерьерін таңдау мәселесі жергілікті жағдайларға байланысты жобалық ойды іске асыру әртүрлі объектілерден

басталуы және жалпы белгісіз, дамушы болып қала отырып, ұзақ уақыт оларға бағынуы мүмкін. Мысалы, Мәскеу қаласындағы Бейбітшілік даңғылындағы ғарышты игеруге арналған обелиск осы қалалық интерьердің "қабырғаларын" шешудің сан алуан нұсқаларына жол бере отырып, ашық кеңістіктердің қоршаған жүйесін жоспарлы түрде ұстап тұрды. Кез келген болашақ композиция монументті өзіне қосады. Екатеринбургтің орталығын салу оның ландшафты-инженерлік шешімдер жүйесіне жүз жылдықтармен бағынады, бірақ қазір ғимараттардың тарихи скверінің бөгетін қоршайтын қабаттылығы өсуде және бұл рөлдер ауыстырылуы мүмкін.

Сәулеттік-дизайнерлік құралдардың кез келген тобының өкілі олардың иерархиясының басында, ең болмаса қалалық интерьер қызметінің алғашқы кезеңдерінде бола алады. Бірақ содан кейін — осы ерекшелік қала құрылысы объектілерінің ұзақ даму мерзіміне есептелген ол, өз рөлін басқа нысандар мен құрылыстарға жол бере алады.

Қалалық интерьердің даму кезеңдерінің әрқайсысына жобалық есептердің өз жүйесі жауап беретіні анық. Мысалы, жылдар бойы созылып келе жатқан қаланың жаңа және жаншылатын бөліктерінің сәулеттік бітпеуі, тұрақты аудандарда жинақтың мерзімді ауысуы қала құрылысын жобалаудың әдеттегі түрлеріне (жоспарлау және құрылыс салу) «кешенді ресімдеу» атты жаңа нысанын қосты. Мәселен, қазір қала ортасының барлық формаларының көркемдік синтезіне бағытталған жұмыстарды қала құрылысы үшін бұрын екінші дәрежелі болып саналған әр түрлі күрделі емес сәндік-көркем құралдарды белсенді қолдана отырып, олардың өмір сүруінің әрбір кезеңінде атауға болады.

Қалалық кеңістіктің геометриясы бойынша әртүрлі сыныптарын жобалау есебінің ерекшеліктері олардың құрылысынан, "қарапайым" ұяшықтарды ұйымдастырылған жүйелерге қосу тәсілінен туындайды.

Жергілікті түзілімдердің сипатты шегі — сәулеттік маңызы бар орталық ядроға тартылу күші салынған немесе одан да аз айқын шекарадағы кеңістік. Композицияның осы полюстерінің қажетті арақатынасын орнату, орталық күштерді бекіту тәсілдерін табу және жергілікті объектілермен жұмыс істеудің басты мақсаты болып табылады.

Жергілікті ұяшықтардың тізбектерімен құрылған сызықтық түрлердің екі ерекшелігі бар: құрылыстың бағыты, кеңістіктің оның тұйықталатын перспективаларына ашық айқын қозғалысы және бірқатар жағдайларда көрерменнің назарын оның нақты нүктелерінде немесе кесінділерінде ұстап тұру қажеттілігі. Сәулетші-дизайнер осы үрдістерді тиісті сәулет-жоспарлау құралдарын таңдаумен ұштастыра отырып, олардың үйлесімділігінің өз нұсқасын ұсынуы тиіс.

Дисперсиялық жүйелер — қалалық кеңістіктердің ең күрделі нысаны, оларға жергілікті және желілік құрылымдардың жобалау ерекшеліктері мен спецификалық міндеттері тән. Бірақ олар өз мәселелерінің кешеніне ие және олардың біріншісі — жеке көзбен оқшауланған алаңдарды көркем бүтін етіп біріктіру қажеттілігі. Мұны қамтамасыз ету, бірлі-жарым фрагменттердің жалпы жүйеге жататынын көрсету, алайда монотондылық пен қайталау — бөлшектелген құрылымдармен жұмыстың басты мақсаты мен негізгі мазмұны.

Әртүрлі санаттағы кеңістіктерді жобалау кезінде композициялық құрылымдардың аспектілері басқаша қозғалады.

III-ші категориядағы қалалық кеңістіктердің бастапқы түрлері пішіні бойынша қарапайым, көлемі бойынша үлкен емес және осыған орай, егер олардың шешімі жеке сәулет немесе дизайнерлік тақырыпта болмаса, дербестіктен айырылып, айналамен бірге жүре алады. Бұл тұрғыда ең үлкен мүмкіндіктер нақты қоршаулар, олардың егжей-тегжейлері. Егер қоршауды дараландыру мүмкіндігі болмаса, мысалы, типтік құрылыста планшеттің мәнерлілігін және оны толтыруды күрт күшейтуге болады. II-ші санаттағы объектілер олардың кеңістіктерін қабылдаудың бүтіндігін жою үшін әлі де үлкен емес, бірақ олардың өлшемдері форманың ерекшеліктерімен бірге осы рангінің интерьерлерін қоршаған ортадан бөліп алу үшін жеткілікті. III-ші санаттағы кеңістіктерден жиналған, олар жобалаушыны ең алдымен "құрамдас" объектінің ерекше проблемаларын шешуге — оның алаңдарының бөлек

және бірлесіп көркем жұмыс істеуін қамтамасыз етуге, әрбір функционалдық бірлікті "сипаттық" іздестіруді олардың көркем құрылымдағы жалпы жұмысын қабылдауды әзірлей отырып біріктіруге бағыттайды. Бұл кеңістіктің көлемдік-жоспарлау элементтерінің барлық жүйесін кешенді қарауға мәжбүр етеді, "жинаушы" интерьерге, планшетке және оны толтыруға ерекше назар аударады. Қалалық кеңістіктерде жоғары, I-санатты, алдыңғы дәрежелі объектілердің проблемалары өздерімен өрілген — өйткені олардың құрылымы, өлшемдері, полифункционалдығы бұл білім беруді қалалық ортадан қатаң бөлінген бөлік ретінде көрсетуге әрдайым мүмкіндік бермейді. I-санаттағы интерьерлерді құрайтын компоненттердің көптігі мен маңыздылығы қазіргі қалада олардың кеңістігінің аморфты болуы, бірінші кезекте, оның орналасуы мен басым объектілердің сәулетін анықтай отырып, олардың екпіндерін қолдайтын айқын композициялық құрылымды іздеуге мәжбүрлейді [4].

Осылайша, әрбір санаттың маңыздылығы жобалау кезінде өз міндеттері мен шығармашылық күш-жігерді шоғырландыру саласына ие болады. «Қарапайым» интерьерлердегі планшет пен қоршаулардың бірлігі жобалаудың басты міндеті бүкіл кеңістіктің жалпы тақырыбын құру; нысандардағы планшет пен қоршаулардың құрамдас сипаты оларға органикалық үйлесетін тақырыптардың жиынтығын іздеуге мәжбүр етеді; ал жоғары санаттағы ғимараттар құрылысының қиындығы, шашыраңқылығы қатаң композициялық құрылымда акценттер мен доминанттар жүйесімен ұйымдастырылады. Бұл ретте жобалаушының назарын аудару аймағы — қоршау бетінің интерьер кеңістігін немесе планшеттің кеңістіктігінің құрылымын қалыптастыратын жекелеген көлемдерге қарай ығысады. Басқаша айтқанда, құрылымдық күрделіліктің өсуіне қарай, қалып түзуші элементтердің палитрасындағы басымдылық шекаралық беттен ұйымдастырушы бағдарлар кеңістігіне өтеді. Бұл мақала қалалық интерьерді жобалау кезінде әртүрлі сәулеттік-жоспарлау және дизайнерлік құралдарды бірлесіп пайдаланудың ең жалпы мәселелерін қарастырумен шектеледі және олардың үйлесім тәсілдерін талдауға қатысты емес. Бірақ жоғарыда баяндалған және тұтастай алғанда заңды "оның міндеттеріне жобалау сипатының бағынуынан" деген көзқарас келтірілген ұсыныстармен шектелмейді — оларда жобалық қызмет технологиясы мәселелеріне келтіруге болмайтын, өзінің орта бейнесін қалыптастыру проблемалары әдейі алынып тасталған.

Тиісті жобалық міндеттердің күрделілігі жақында пайда болған "орын рухы" ұғымымен жақсы суреттеледі, онда нақты орта объектіні қабылдаудың ерекше нысаны, өзіндік ерекшелігін, ортаның даралығын, оның адамның дүниетанымына қатыстылығын ерекше сезіну белгіленеді. Осы жағдайға ғана тән ландшафтық картиналар, заттық-кеңістіктік құрылыстар, түстік шешімдер, осы орынмен мәдени, тарихи реминисценциялармен, тұрмыстық ассоциациялармен күшейтілген ортадағы бөлшектермен үйлескен көрермендердің санасында "орын рухы" қалыптасады. Әдетте, ол жаппай санада топонимикаға, пайдалану ерекшеліктеріне байланысты эмоционалдық-бейнелі көрініс түрінде бекітілген, жағдайдың егжей-тегжейіне, ірі образдарға, көбінесе — қалалық ортаның фрагменттеріне немесе ландшафтық бірліктерге жатады. Сәулетші-дизайнер үшін "орын рухын" түсіну — ортаның эмоциялық-көркемдік мазмұнының қайталанбас екендігін сезіну, оның құрамдас бөліктерінің тізбегіне құрметпен қарау, оның дизайнерлік «құрылымдау» құралдарын орнату. Бұл ортадағы объектінің немесе жүйенің жеке бейнелі сипаттамаларын қалыптастыру мен байытудың маңызды факторларының бірі [5].

Қала ортасының көркемдік-бейнелік қалыптасуының басқа аспектісі — «орта келбетінің аяқталуы» ұғымы. Ортаның қалыптасу және даму процестерінің ұзақтығы оның өмірінің әрбір жана айналымында оны қабылдау және пайдалану үшін ыңғайсыз әртүрлі бейімдеу іс-шараларының пайда болуына әкеледі. Жалпы алғанда, адам, әдетте, құрылыс суретінде ерекше эстетикалық қызығушылықты көруге келіседі, бірақ бұл үдерістің ыңғайсыздығымен келіскісі келмейді. Сонымен қатар, ортаның қалыптасу, тұру, қайта құру кезеңдерінде оның зақымдалғаны — бұл жерде адамға қажетті элементтер жетіспейді, бірақ оны ұйымдастырудың қателіктері ерекше байқалады. Қайта құрулардың осы жағымсыз жақтарын барынша азайтуға тұтынушының орта сапасына қойылатын талаптар кешенін

оның дамуының әртүрлі сатыларында бағалай отырып, ол объект салынғанына, жаншыланынына немесе тұрақты жұмыс істеп тұрғанына қарамастан, адам ортаны көркемдік толыққанды, мәнерлі және мүмкіндігінше жайлы көргісі келеді. Бұл дегеніміз, ортадағы фрагмент өз тарихының кез келген сәтінде композиция сапаларына ие болуы тиіс — нақты көркем идея, саналы акцент-доминант құрылымы және ең болмағанда, осы кезеңдегі мүмкіндіктерге және автордың ой-пікірлеріне сәйкес ортаның бейнелі бағытына жауап беретін белсенді сәулет-дизайнерлік тақырыптарға ие болуы тиіс.

Қолданған әдебиеттер тізімі

1. Швидковский О.А., Өзара байланыс гармониясы (Сәулет және монументалды өнер). - М.: Стройиздат, 1988. - 280 б.
2. Степанов Г.П. Өнер синтезінің композициялық мәселелері. - Л.: Суретші РСФСР, 1984. - 319 с.: ил.
3. Советтік сәулет шеберлері сәулет жайлы. М.Г.Бархин. - М.: Искусство, 1975
4. Дизайн. Иллюстрацияланған сөздік-анықтама /Г.Б.Минервин, В.Т.Шимко, А.В.Ефимов и др.: - М.: «Архитектура-С», 2004. - 288б.
5. Е.В. Қалалық орта контексіндегі дизайн. Қалалық орта дизайнының мәселелері. - М.: ВНИИТЭ, 1981, № 29